

OLGA MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-3094-3539

Mokslinių tyrimų kryptys: XIX amžiaus sociokultūriniai reiškiniai, inteligentijos ir bajorijos tapatybė, tarptautiniai santykiai.

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-0862-0709

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, geolingvistika, sociolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all87-17

Danguolė Mikulėnienė
**LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTO
ISTORIJA: LIETUVIŲ
KALBOS IR KALBOTYROS
INSTITUCIONALIZACIJA**

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021, 242 p.

ISBN 978-609-411-310-9 (bendras), ISBN 978-609-411-311-6

(I dalis)

Moksliniai lietuvių kalbos tyrimai turi gana ilgą ir turiningą istoriją, kurios pradžios galima ieškoti dar XIX a. viduryje ir sieti su lyginamosios-istorinės kalbotyros įsitvirtinimu lingvistikoje¹. Tuo metu lietuvių kalbos tyrimų pasaulyje sužimba tokios asmenybės kaip Augustas Schleicheris, Friedrichas Kurschatis, lietuvių kalba domisi pasaulinės lingvistikos atstovai – Karlas Brugmannas, Augustas Leskienas, Adalbertas Bezenbergeris ir kiti. Įkvėpti užsienio kolegų

---

¹ Bene išsamiausiai lietuvių kalbos tyrimo ir aprašymo bandymus nuo pat seniausių laikų iki 2010 m. išsamiai aptarė akademikas Algirdas Sabaliauskas *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos tritomyje* (I dalis, 1979; II dalis, 1982; III dalis, 2012).

gimtąją kalbą ima tyrinėti ir Lietuvos šviesuoliai – Antanas Baranauskas, Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, Kazimieras Jaunius ir kiti. Atrodo, dėmesio lietuvių kalbai nestinga: randasi mokslinės gramatikos (tiesa, iš pradžių dažniau ne lietuvių kalba, nes rašomos kitų šalių mokslininkų), imamasi kalbą kodifikuoti ir kurti bendrinį, oficialųjį, variantą... Bet visa tai vyksta paskirų asmenų iniciatyva, skirtingose švietimo institucijose ir neretai apsiriboja vieno žmogaus pastangomis (kalbant apie medžiagą teikusius studentus ar kitus pagalbininkus, labiau informantus nei tyrėjus-kolegas) ir vienu gyvenimu.

Taigi kalbant apie lietuvių kalbą apskritai, išsamius kompleksinius, ilgalaikius, tikslinius, besiformuojančios valstybės poreikius atitinkančius tyrimus, pasakytina, kad viso to labai stigo. XX a. pirmojoje pusėje kilo akivaizdi lietuvių kalbos tyrimų konsolidavimo ir institucionalizavimo būtinybė. Reikėjo įtvirtinti lietuvių – valstybinės – kalbos pozicijas ir statusą, pagrįsti jos turtinumą ir galias istorines šaknis, o ant istorinių pamatų kurti ir programuoti būsimą raidą. Tokia užduotis teko ketvirtojo XX a. dešimtmečio pabaigoje įkurtam Antano Smetonos lituanistikos institutui, kurio steigimas ir pirmieji žingsniai iki šiol platesniam visuomenės ratui buvo menkai pažįstami ir reikalavo atidesnio žvilgsnio.

Galimybę tą istoriją pakedenti ir geriau pažinti suteikia naujausia Danguolės Mikulėnienės mokslo studija² *Lietuvių kalbos instituto istorija: lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*³. Tai itin reikšmingas ir labai lauktas tyrimas, skirtas lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacijos pradžiai.

Lietuvių kalbos instituto gimimo diena tebesiejama su Lietuvos mokslų akademijos įkūrimu 1941 m. sausio 16 d., nors dar 1999 m. istorikas Antanas Tyla siūlė peržiūrėti humanitarinių institutų įsteigimų ištakas⁴. Danguolė Mikulėnienė Lietuvių kalbos instituto istoriją, tiksliau lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizaciją, sieja su Antano Smetonos lituanistikos instituto įkūrimu 1938 metais (jei remsimės teisės aktais) ar 1939 metais, kai Institutas pradėjo veiklą (p. 9). Siekiant pagrįsti Antano Smetonos lituanistikos instituto, kaip

² Leidinio apimtis, pateikiamų faktų išsamumas ir nauji duomenys, be jokios abejonės, leistų vadinti jį monografija, todėl priskyrimas studijų žanrui, viena vertus, gali būti laikytinas autorės kuklumo išraiška, o, kita vertus, nuteikia skaitytoją laukti tolesnių didelės apimties tyrimo dalių.

³ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis tyrimas nuosekliai tęsia mokslininkės vykdomus lietuvių kalbotyros istorijos tyrimus – 2018 m. pasirodė tarmėtyros istorijai skirta monografija *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai* (I dalis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras). Kadangi lietuvių kalbos tyrimams pradžią davė atskirų regioninių kalbos variantų aprašai, šią monografiją galima laikyti nuosekliu pasirengimu aptariamajai studijai, o skaitytojas čia gali rasti lietuvių kalbos institucionalizavimo priešistorę.

⁴ Tyla (1999: 13).

dabartinio Lietuvių kalbos instituto pirmtako, idėją, mokslo studijos *Lietuvių kalbos instituto istorija: lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija* objektu autorės pasirinkta Lietuvių kalbos skyriaus veikla. Antano Smetonos lituanistikos institute veikė trys skyriai: Lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir Tautosakos skyrius. Lyginant su kitais Instituto skyriais Lietuvių kalbos skyriaus veikla, kaip teigia studijos Autorė, buvo išskirtinė – kalbininkai turėjo kelis papildomus uždavinius: „organizuoti ir realizuoti valstybinės kalbos tvarkybą, o kartu su ja – aktyvinti ir modernizuoti kalbos mokslą Lietuvoje“ (p. 10).

Pirmajame mokslo studijos skyriuje „Institucinė Antano Smetonos lituanistikos instituto charakteristika“ tyrėja rekonstravo ne vien mokslinę bei organizacinę Lietuvių kalbos skyriaus, bet ir *viso* Lituanistikos instituto veiklą. Iki šiol Lietuvos istoriografijoje tyrinėtas vien ideologinis ir sociokultūrinis Lituanistikos instituto kūrimosi kontekstas ir jo priešistorė⁵, tačiau Lituanistikos instituto tikslai, uždaviniai, struktūra, valdymas, o svarbiausia, Instituto personalas ir jo kaita nebuvo Lietuvos istoriografijos dėmesio centre. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus veikla yra visiškai apleistas istorikų veiklos aruodas, tyrinėjamos vien atskiros asmenybės ir jų istorinis palikimas⁶. Tačiau, kaip rodo naujausias Danguolės Mikulėnienės tyrimas, tarp istorikų ir kalbininkų būta glaudaus bendradarbiavimo, apie ką puikiai byloja Mykolo Biržiškos narystė Lietuvių kalbos skyriaus Taryboje (p. 31). Todėl mokslo studija *Lietuvių kalbos instituto istorija: lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija* yra didžiulis akstinas istorikams pradėti lyginamąsias studijas, juolab, kad Danguolė Mikulėnienė su stebėtinu kruopštumu, pasiremama pirminiais archyviniais šaltiniais (Lituanistikos instituto veiklos planai, protokolai, viešosios kalbos, ataskaitos), kurių dauguma pirmą kartą įvedama į mokslinę apyvartą, išsamiai apibūdino Lituanistikos instituto vadovybę, Instituto tarybos narius, Lietuvių kalbos skyriaus ir jo įstaigų personalo sudėtį, įvertino Lituanistikos instituto bendradarbių mokslinį potencialą, atskirai pateikdama jų studijų užsienio universitetuose analizę (p. 33–34). Šį išsamų tyrimą puikiai papildė mokslo studijos priedai „Biogramos. Antano Smetonos Lituanistikos instituto Tarybos nariai, administracinis personalas ir kalbos darbininkai“ (p. 178–195), „Dokumentinės biogramų iliustracijos“ (p. 196–207), kuriuose pateikta nauja, iki šiol nežinoma dokumentinė medžiaga apie Napalį Grigą, Eleną Horodničiūtę (Samaniūtę), Viktorą Kamantauską, Aleksandrą Lengviną, net istoriką Vincą Trumpą, patikslinami faktai dėl Mykolo Biržiškos, kaip Lituanistikos instituto direktoriaus, vykdytų pareigų.

---

⁵ Mačiulis (2002: 19–38); Juzefovičius (2019: 88–103).

⁶ Gieda (2017).

Atskirą dėmesį Danguolė Mikulėnienė skyrė pirmiesiems Litanistikos instituto sovietinimo ženklams. Knygoje *Lietuvių kalbos instituto istorija: lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija* parodyta, kaip 1940 m. birželio mėn. iš knygynų, skaityklų, bibliotekų turėjo būti šalinamos visos Antano Smetonos knygos ir leidiniai apie jį, kaip iš pareigų buvo atleistas Litanistikos instituto direktorius Kazimieras Masiliūnas, diskutuojama su Aldonu Pupkiu dėl mėginimų Juozą Balčikonį pašalinti iš didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* redaktoriaus pareigų, pateikti Vinco Krevės-Mickevičiaus nurodymai darbuotojams privalomai dalyvauti revoliucijos metinių eisenose, vaizdžiai parodoma, kaip Lietuvos žmonių suėmimai ir trėmimai palietė Litanistikos instituto darbuotojus.

Mokslo studijoje Danguolė Mikulėnienė kalbinės ir kalbotyrinės veiklos viziją ir misiją nagrinėja pasiremddama pirminiais šaltiniais – švietimo ministro Jono Tonkūno, Litanistikos instituto direktoriaus Kazimiero Masiliūno šventinėmis kalbomis Litanistikos instituto atidarymo proga ir Lietuvių kalbos skyriaus Tarybos posėdžių protokolu (1939 m. kovo 18 d.), kuriame užfiksuoti Instituto kalbininkų įsipareigojimai Lietuvos visuomenei. Ši itin vertinga kalbos istorikui ir istorikui dokumentinė medžiaga pristatoma knygos prieduose (p. 208–226). Įdomu pastebėti, kad K. Masiliūnas ketvirtuoju (bet tikrai nepaskutiniu) uždaviniu numatė lietuvių kalbos istorijos ir senųjų raštijos paminklų tyrimą bei jų leidybą (p. 95). Šį uždavinį, kaip rodo Danguolės Mikulėnienės tyrimas, Lietuvių kalbos skyrius sėkmingai vykdė (p. 126).

Danguolė Mikulėnienė, nagrinėdama Lietuvių kalbos skyriaus planus ir ataskaitas, priėjo prie itin reikšmingos išvados, vertos atskiro citavimo:

„Litanistikos instituto kalbininkai kūrė moderniąją lietuvių kalbotyrą, ideologiškai ir metodologiškai turėjusią pranokti XX a. pradžios [Kazimiero] Būgos ir [Jono] Jablonskio mokyklas ir taip įtraukti lietuvių kalbotyrą į mokslinį lingvistikos Europoje diskursą“ (p. 101).

Kitaip tariant, galima teigti, kad nuo atskirų, pavienių ir neretai trumpalaikių tyrimų ir jiems keliamų tikslų, pereita prie sisteminio, kompleksinio ir ilgalaikio mokslinių lietuvių kalbos tyrimų planavimo ir organizavimo. Telkiant mokslininkų grupes, siekta išsamesnio, gilesnio ir įvairiapusiškesnio tiriamųjų objektų įvertinimo. Be to, reikia nepamiršti, kad orientuotasi ne tik į, pavadinkime, vietinę rinką, bet galvota ir kur kas plačiau – siekta įeiti į „mokslinį lingvistikos Europoje diskursą“, kitaip tariant, panaikinti Lietuvos kalbotyros atskirtį. Tai akivaizdu ir iš to, kad Institute dirbo mokslininkai, mokęsi užsienio institucijose ir ne iš nuogirdų pažįstantys tą europinį diskursą (žr. I priede pateiktas biogramas).

Atskirai mokslo studijos antrajame skyriuje „Kalbinės ir kalbotyrinės veiklos vizija ir misija: rekonstrukcinė perspektyva“ įvertinta, kuo skyrėsi Lietuvių kalbos skyriaus sumanymai dėl terminologijos sutvarkymo nuo ankstesnių

sumanymų, išsiaiškinta, kaip didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* redakcija prisidėjo prie lituanistų rengimo, kaip Lietuvių kalbos skyriui rūpėjo taikomosios kalbotyros sritys – pavyzdžiui toponimika ir antroponimika Vilniuje ir Vilniaus krašte. Svarbu pažymėti, kad ši išsami analizė pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje leidžia atskleisti ir įvertinti, kokį vaidmenį Vilniaus vadavimo akcijose atliko Antano Smetonos Lituanistikos institutas, o konkrečiau – Lietuvių kalbos skyrius⁷. Danguolei Mikulėnienei taip pat rūpėjo kalbininkų komunikacinės politikos aspektai – ryšiai su užsieniu bei vietinėmis švietimo ir viešosios kultūros įstaigomis. Tiesa, mokslo studijoje mažiau dėmesio skirta tarpdalykiniam Antano Smetonos Lituanistikos instituto Lietuvių kalbos skyriaus (ir jo įstaigų) bei Lietuvos istorijos skyriaus narių bendradarbiavimui. Tačiau toks Danguolės Mikulėnienės pasirinkimas visiškai suprantamas – Antano Smetonos Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus veikla istoriografijoje nėra atskirai nagrinėta.

Verta paminėti ir tai, kad ši studija yra tik platesnio tyrimo dalis – šalia pavadinimo skaitytojas lengvai pastebės skaitmenį „1“, kuris leidžia tikėtis, kad tiriamasis darbas bus tęsiamas – analizuojami vėlesni laikotarpiai, aktualizuojama atskirų tyrimų raida ir tęstinumas, skiriama dėmesio asmenims, nuveikusiems lietuvių kalbotyroje daug, bet gana menkai pažįstamiems ne tik plačiajam skaitytojų ratui, bet neretai ir pačiai kalbininkų bendruomenei (prisiminkime naujojo instituto direktorių Kazimierą Masiliūną – kiek apie jį galėjome pasakyti iki šios studijos?).

Gausūs dokumentai, pateikiami prieduose, ne tik leidžia pagrįsti mokslininkės teiginius, bet ir sudaro sąlygas kitiems tyrėjams savarankiškai įsigilinti į šią medžiagą ir ją panaudoti savo tyrimams, kuriuos, be abejo, aptariamoji studija gali (matyt, ir turi) paskatinti. Taigi neabejotina, kad Danguolės Mikulėnienės mokslo studija *Lietuvių kalbos instituto istorija: lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija* teikia tvirtą teorinį ir metodologinį pagrindą, yra stiprus akstinas ne vien kalbos istorikams, bet ir istorikams, atsigręžti ir pradėti tirti savųjų mokslo sričių institucionalizavimosi procesus bei šiuos procesus lyginti ir vertinti. Be to, čia suteikiama daug naujų duomenų ne tik apie Instituto, tapusio Lietuvių kalbos instituto lopšiu, veiklos pradžią, pirmąsias tyrimų kryptis ir apimtį, bet ir leidžia susidaryti įspūdį apie bendrąjį to meto Lietuvos gyvenimą, kontekstus, kylančius iššūkius ir juos sprendusias asmenybes. Kaip tik dėmesys asmenybėms, kūrusioms kompleksinių lietuvių kalbos tyrimų pamatus, formavusioms naujausiomis žiniomis pagrįstas metodologijas, brėžusioms valstybinės kalbos raidos gaires, kūrusioms tarpukario Lietuvos inteligentijos veidą, yra dar vienas ir be galo svarbus šios studijos išskirtinumas.

---

⁷ Mačiulis, Staliūnas (2015).

Taigi belieka palinkėti Autorei kuo geriausios sėkmės ir laukti kitų dalių, skirtų lietuvių kalbos ir lietuvių kalbotyros institucionalizacijos raidai.

LITERATŪRA

Gieda Aurelijus 2017: *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 m.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Juzefovičius Romualdas 2019: Lituaništinų mokslų institucionalizavimas 1939–1955 m.: kultūrologinio diskurso bruožai. – *Lituanistica* 65, 2(116), 88–103.

Mačiulis Dangiras 2002: Antano Smetonos Lituaništinų instituto įkūrimas. – *Lituanistica* 2(50), 19–38.

Mačiulis Dangiras, Staliūnas Darius 2015: *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: LII leidykla.

Mikulėnienė Danguolė 2018: *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Sabaliauskas Algirdas 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940*, Vilnius: Mokslo.

Sabaliauskas Algirdas 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1940–1980*, Vilnius: Mokslo.

Sabaliauskas Algirdas 2012: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1980–2010*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tyla Antanas 1999: Istorija lituaništinų kontekste. – *Lituanistica: tradicijos, dabartis, perspektyvos*: mokslinės konferencijos, skirtos Lituaništinų instituto įsteigimo 60-mečiui paminėti pranešimai, red. kolegija A. Kalėda, Z. Kiaupa, K. Morkūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 13–30.

Įteikta 2022 m. spalio 23 d.

OLGA MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101, Vilnius, Lietuva

mastianica@gmail.com

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

violeta.meiliunaite@lki.lt